

VU Research Portal

Vindplaatsen van vertrouwen

van Steden, R.

published in

Sophie

2017

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Steden, R. (2017). Vindplaatsen van vertrouwen: een christelijk-sociale reflectie op maatschappelijk onbehagen. *Sophie*, 7(2), 42-45.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Vindplaatsen van vertrouwen

Een christelijk-sociale reflectie op maatschappelijk onbehagen

Maatschappij Ronald van Steden

In Nederland heersen gevoelens van malaise en onbehagen. Hoewel mensen persoonlijk best tevreden zijn, hebben zij het idee dat de samenleving als geheel erop achteruit gaat. Dit uit zich in obsessies met onveiligheid. Hoe moeten we dit duiden vanuit christelijk-sociaal perspectief? Kunnen we alternatieven bieden? Vanuit de trias 'geloof, hoop en liefde' reikt Ronald van Steden een interpretatiekader aan, met waardering voor de kansen en vitaliteit die het maatschappelijk middenveld biedt.

Een spook waart door Nederland – het spook van maatschappelijk onbehagen. 'Met mij gaat het goed, met ons slecht', zo vatte het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) deze negatieve stemming ooit puntig samen. Economische crisis, onvrede over het functioneren van de politiek, de aanwas van migranten uit andere culturen, niet bij te benen technologische veranderingen, baanonzekerheid, noem maar op. Openlijk chagrijn over hoe de samenleving ervoor staat en onzekerheid over waar het heen moet, zijn het resultaat. Vooral lager opgeleide bevolkingsgroepen, mensen met lagere inkomens, bewoners van rurale provincies (met name Overijssel en Limburg) en lezers van 'de krant van wakker Nederland' maken zich flinke zorgen.¹ Zij zouden zich aan de verkeerde kant van een zich verdiepende maatschappelijke kloof bevinden.

Als gevolg hiervan, waarschuwt het SCP, wordt de grootste toekomstige sociale kwestie gevormd door het onderscheid tussen *cans* en *cannots* – zeg maar mensen die over de kennis en vaardigheden beschikken om in een kosmopolitische wereld succesvol hun weg te vinden, en mensen die niet mee kunnen komen.² Dit is een verdieping van het weleens eerder gemaakte onderscheid tussen *haves* en *havenots*. Wie tot de categorie der *cannots* behoort, heeft bijna geen stijgingspotentieel meer op de maatschappelijke ladder. Hiermee wordt succes steeds meer een eigen verdienste. Mensen die worstelen met de veeleisende en dynamische netwerksamenleving en verzuipen hebben domweg pech. Solidariteit tussen uiteenlopende bevolkingsgroepen is in dit toekomstbeeld niet langer vanzelfsprekend.

Will Tiemeijer, onderzoeker bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, haastte zich in een reactie op het geschetste doemscenario te zeggen dat overdrijven een

vak is.³ Hoewel er bijvoorbeeld qua inkomen en gezondheid duidelijke verschillen bestaan tussen hoger- en lager opgeleiden, is het niet zo dat een van de twee groepen zich geheel met dit onderscheid identificeert. Lager opgeleiden hebben bijvoorbeeld nog geen politieke partij opgericht om de eigen belangen te verdedigen. Van ondoordringbare scheidslijnen is dus geen sprake. Integendeel, tot op heden behoort Nederland tot het internationaal gezien selectieve gezelschap van *high-trust societies*: de meeste mensen vinden onderling dat 'ze te vertrouwen zijn', het vertrouwen in de democratische rechtsstaat scoort eveneens hoog en ons land is internationaal kampioen vrijwilligerswerk. Groepen burgers staan niet geheel met de ruggen naar elkaar toe.

Daarom is volgens Tiemeijer het probleem eerder dat politici, journalisten, columnisten en burgers elkaar een 'kloof' en een 'crisis' aanpraten. Dat gesomber over de sociale staat van Nederland kan op termijn tot een selffulfilling prophecy worden. Mensen worden wantrouwender, gaan zich steeds onbehaaglijker voelen en zonderen zich af, wat de situatie alleen maar erger maakt. Daarover gaat het eerste deel van dit essay. Vervolgens is de vraag wat vanuit christelijk-sociaal denken het antwoord is op de geconstateerde malaise. Welke taal uit de oude christelijk-sociale traditie kunnen we zetten tegenover maatschappelijk onbehagen en de onverzoenlijke toon van sociale uitsluiting? Bovendien: in wat voor soort praktijken uit die (rijke) taal zich concreet? Vanuit het idee dat vertrouwen inderdaad de sleutel vormt, worden in deel twee van dit essay voorzichtig antwoorden geformuleerd.

Obsessie met onveiligheid

Het is lastig om stevig grip te krijgen op het geconstateerde chagrijn in Nederland. Maatschappelijk onbehagen ligt niet zo-

maar op straat. Er bevinden zich wel aanknopingspunten bij de huidige obsessie met onveiligheid. Opmerkelijk genoeg gaat het met het gevoel van veiligheid an sich niet zo slecht. Het aantal Nederlanders dat zich 'weleens' onveilig voelt in hun buurt, is volgens droge statistieken al ongeveer dertig jaar min of meer stabiel⁴ en lijkt de laatste jaren zelfs iets te dalen. Het gaat om ongeveer twintig procent van de bevolking, waarbij minder dan vijf procent zich 'vaak' onveilig zegt te voelen. Objectief gezien behoort Nederland wereldwijd tot de landen met relatief weinig criminaliteitsproblemen, al is elk slachtoffer er een te veel en moeten we niet luchtig doen over onzichtbare en ondermijnende vormen van georganiseerde misdaad. Tegelijk hebben objectieve (feitelijke) en subjectieve (beleefde) veiligheid soms weinig met elkaar gemeen. Mensen kunnen zich unheimisch voelen in een buurt zonder veel overlast en criminaliteit – en vice versa. Wat onveiligheid is, blijkt nogal persoonlijk.

Precies om deze reden kan maatschappelijk onbehagen gemakkelijk op het thema (on)veiligheid worden geprojecteerd. Het diffuse begrip appelleert immers aan allerlei, door (sociale) media gevoede, kriebels in de onderbuik. Denk bijvoorbeeld aan 'hufters' in het verkeer, oplopende sociale spanningen over migranten, een algeheel 'gevoel van dreiging' en worstelingen met persoonlijke kwetsbaarheid. Van direct slachtofferschap is geen sprake; eerder komt de wereld onbestemd op mensen over. Zij ervaren hulpeloosheid en pessimisme over uiteenlopende zaken die erop wijzen dat het met de samenleving de 'verkeerde kant' opgaat: afnemende gemeenschapszin, gebrek aan vooruitgang of verlies van baan-

vastheid. Het aantal pessimistische burgers zou schommelen rond de 65 procent, waarbij een kleine groep van maximaal acht procent echt boos en emotioneel is.⁵ Niettemin heeft de appellerende werking van onbehagen en onveiligheid een samsmedende functie. Om te beginnen gebeurt dat in normatief-moreel opzicht. Mensen houden er uiteenlopende leefstijlen, normen en waarden op na, maar zijn het over één ding roerend eens: niemand wil worden geconfronteerd met 'het kwaad' in welke vorm dan ook.

Voorts hangt veiligheid samen met politiek-bestuurlijk gewin. Aan ambigu onbehagen kunnen politici weinig doen en op mondiale ontwikkelingen – vluchtelingenstromen, ineenstortende banken, milieucrisis, enzovoort – hebben zij weinig of geen grip. Maar politici kunnen wel zichzelf in de kaart spelen met uit te spreken dat 'politie en justitie over u waken'. Tot slot: vlak de financieel-economische belangen achter onveiligheid niet uit. Bewakingsbedrijven vormen een miljardenindustrie. Voor de deur van zo'n beetje elke disco of bar staat tegenwoordig een portier. Kinderen krijgen een smartphone mee, zodat ouders hen overal kunnen vinden. En afgeschermd wonen in luxe resorts is aantrekkelijk voor wie het zich kan veroorloven.

Hoewel de exacte samenhang tussen onveiligheid en onbehagen lastig is vast te stellen, komt uit onderzoek naar voren dat mensen onveiligheid snel verbinden met maatschappelijk verval, falend beleid en de 'gewone man' die de rekening betaalt.⁶ Wellicht praten we daarom zo vaak over onveiligheid. Nuchtere cijfers nuanceren de situatie, maar worden ook steeds vaker gewantrouwd.

'Dikke ikken'

Het voorgaande vraagt om een verklaring: hoe heeft het zover kunnen komen? Er wordt weleens gezegd dat de politiek na 'het einde van de geschiedenis' – de val van de Muur in 1989 – haar ideologische veren heeft afgeschud. Politiek bedrijven is enkel nog pragmatisch besturen; dat wil zeggen: de B.V. Nederland overeind houden en, waar nodig, aanpassen of verbeteren. Maar klopt dat beeld echt? Een andere lezing is dat ons land sinds medio jaren negentig in de greep is van een merkwaardige mix van neoliberalisme en neoconservatisme⁷ – twee ideologische stromingen in optima forma.

De neoliberale richting komt erop neer dat principes van de vrije markt het primaat kregen in allerlei maatschappelijke sferen. Patiënten werden klanten, verpleegkundigen gingen targets halen en vanuit *New Public Management*-denken sloot de politie prestatiecontracten over aantallen uit te schrijven bekeuringen. Intussen heeft een de-socialisering plaatsgevonden van maatschappelijke kwesties, waaronder zorg, werk en ook veiligheid. Zelfredzaamheid neemt hierbij een prominente plaats in. Mensen met een lichamelijke en/of psychische beperking moeten langer thuis blijven wonen met steun van hun kinderen, kennissen of burens, arbeidscontracten zijn flexibeler gemaakt en 'een oogje in het zeil houden' is in toenemende mate iets wat bij burgers wordt neergelegd. Natuurlijk is het belangrijk dat mensen hun verantwoordelijkheid nemen, de handen uit de mouwen steken en niet voor alles bij de overheid aankloppen. Toch kan de huidige nadruk op eigen belangen, voor jezelf zorgen en persoonlijke autonomie bijdragen aan 'dikke ikken' die lomp gedrag vertonen, geen aandacht meer voor anderen hebben en solidariteit een vies woord vinden. Bovendien raken mensen die niet mee kunnen komen verweesd achter. Zie daar het maatschappelijk onbehagen.

Parallel hieraan trekt een tweede ideologische – en schijnbaar tegenstrijdige – beweging de aandacht: het neoconservatisme. Binnen deze stroming ligt het accent op gemeenschap, juridische procedures en *law and order*. Juist in een individualistische samenleving zonder gedeeld normatief kader blijkt er behoefte aan heldere regels en een daadkrachtige aanpak. Deels liggen hier ressentiment en woede aan ten grondslag. Populistische stromingen hebben een grondige afkeer van de gevestigde orde die bestaat uit 'graaierende bankiers', 'corrupte politici' en 'neprechtters'. Zij stellen daartegenover 'het volk' dat hunkert naar een collectieve en afgebakende identiteit die van vreemde smetten vrij moet blijven. Ook legt deze rationaliteit de klemtoon op het disciplineren van iedereen die niet aan de gestelde norm voldoet. Wetsovertreders moeten zwaar worden gestraft, zonder al te veel uitzicht op clementie en resocialisatie. Maar ook anderen die niet in het pulletje passen van de ideaaltypische hardwerkende en consumerende Nederlander raken buitengesloten. Het is dus niet zo vreemd dat veiligheid een prominent thema is, waarbij gevoelens meer dan feiten doorslaggevend zijn voor beleid.

Geloof, hoop en liefde

Tegenover de harde taal van 'eigenbelang eerst', een competitieve marktmoraal en repressief ingestoken veiligheidsbeleid is het nodig om alternatieve, verbindende concepten op te

graven die recht doen aan gevoelens van onbehagen en tevens perspectief bieden. We hoeven niet eens ver te zoeken. Op het clichématige af liggen direct aan de oppervlakte van de christelijk-sociale traditie 'geloof', 'hoop' en 'liefde' die aanknopingspunten bieden voor zo'n nieuwe – of preciezer gezegd: hernieuwde – taal.

Ten eerste 'geloof', dat religieus kan worden vertaald met heilszekerheid (*certitudo*). Volgens Maarten Luther ontvangt de mens de genadegave van het geloof door God die vergeving en verlossing schenkt. De mens, op zijn of haar beurt, vindt hierdoor ontferming en houvast in wat God via Zijn eniggeboren Zoon heeft beloofd. Dat is, ultrakort, de protestants-christelijk kijk op geloof (*belief*). Maar we kunnen geloof eveneens in ruimere termen van 'existentieel vertrouwen' (*faith*) opvatten. Mensen laten zich aanspreken en gaan ergens voor, zonder hard bewijs dat hun streven echt wat oplevert. Zij voelen zich verbonden met iets wat groter is dan zichzelf zijn (het hogere, de samenleving, de humaniteit) en ervaren een urgentie om iets te doen⁸. Zo gezien hangen vertrouwen en geloof nauw samen met bezieling, een roeping of een appel dat 'vanbuiten' op mensen wordt gedaan. En dat is hard nodig, willen Nederland en de rest van de wereld leefbaar blijven.

'Houden van' hoeft niet meteen, maar een zekere vriendschappelijkheid betonen moet wel

Ten tweede 'hoop', die zich per definitie richt op wat nog komen gaat en een radicale openheid veronderstelt. God is immers welwillend, betrouwbaar en laat mensen nooit in de steek. Daarom hebben chaos, onrechtvaardigheid en ellende niet het laatste woord.⁹ Vanuit Zijn hoopvolle belofte gaan mensen op weg, omdat zij een andere toekomst zien. Tevens maakt de hoop een nieuw begin mogelijk als dingen verkeerd zijn gegaan. Hoop gaat er dus van uit dat iedereen meetelt en desnoods een tweede of derde kans verdient. Hierdoor is hij een antipode voor de menselijke angst niet gezien en gekend te zijn. Gemeenschappen die leven vanuit verbondenheid en wederzijdse zorg zijn tastbare voorbeelden van deze hoop. Denk bijvoorbeeld aan hoe de eerste christenen als broeders en zusters samenleefden of aan het hedendaagse Taizé, dat als plaats van hoop (*espérance*) jaarlijks tienduizenden jongeren inspireert om naar Frankrijk te trekken en rond het evangelie samen te komen.

Tot besluit 'liefde', waarmee niet meteen rozengeur en maneschijn wordt bedoeld. Bij deze liefde draait het primair om het Bijbelse begrip 'caritas' of 'agape', dat zich richt op het doen opbloeien van iemand anders en mensen wil laten delen in vreugde. Als zodanig duidt liefde op het commitment om moeite te doen, problemen te boven te komen en specifiek aandacht te schenken aan kwetsbare individuen en groepen

in onze samenleving. Liefde gaat, kortom, over een besef van waardigheid en gelijkwaardigheid dat naar buiten wil, publiek gericht is, en zich verbindt met de naaste.¹⁰ 'Houden van' hoeft niet meteen, maar een zekere vriendschappelijkheid betonen moet wel. Dit laatste is trouwens al een hele opgave voor 'dikke ikken' (en wie heeft daar nooit eens last van?) die behoefte hebben aan zelfrelativering opdat zij zichzelf kunnen wegschenken. Een leefbare samenleving kan dan ook niet zonder ontspannenheid en gezonde zelfspot.

'Wij-gevoel'

Het moge duidelijk zijn dat geloof, hoop en liefde niet even op een zondagse namiddag tot stand komen. Ze vergen voortdurend inzet, onderhoud en herbronning. Concrete praktijken vinden we terug in het zogeheten 'maatschappelijk middenveld' (de civil society) van kerken, stichtingen, verenigingen en politieke partijen. Zij zijn oefenplaatsen van de democratie waar 'vertrouwde vreemden' samenwerken vanuit een pluriforme kluwen aan overtuigingen, mensbeelden en wereldbeschouwingen. Daarom stimuleert het maatschappelijk middenveld een 'wij-gevoel' waarop *high-trust societies* zoals de Nederlandse floreren. Geloof, hoop en liefde doen leven.

Des te zorgelijker is de constatering dat dit middenveld aan verval en aan sloop onderhevig is. We kennen allemaal de verhalen van organisaties gericht op algemeen nut en welzijn die in de ban van commerciële activiteiten zijn geraakt – met dito beloningen voor de betrokken managers en bestuurders overigens. Neem woningbouwverenigingen die een schip kochten of een Maserati aan hun wagenpark toevoegden. Of let op clubs die ooit sterk op vrijwilligers leunden (de ANWB, Natuurmonumenten, vakbonden), maar van hun oorspronkelijke achterban vervreemdden. En wat te denken van scholen, omroepen en zorginstellingen die voortdurend worstelen met hun missie en visie?

Gelukkig is het niet alleen maar kommer en kwel. Er zijn weerstanden, tegenbewegingen en innovaties die het middenveld opschudden. Dezelfde smartphones die een persoonlijk gesprek in de trein of tram welhaast onmogelijk maken (eigen schermje eerst) dragen ook bij aan het beter leren kennen van je buurt, het delen van auto's of maaltijden, en aan andere onvoorziene sociale contacten. Uit onvrede met de professionele thuiszorg ontstond Buurtzorg Nederland als non-hiërarchische organisatie van kleine teams die door het hele land hulp leveren aan ouderen. Zonder subsidie van de gemeente leert het Consuminderhuis in Landgraaf gezinnen met budgetproblemen rond te komen. En bij de Stichting Beter Buren bemiddelen vrijwilligers tussen bureaus die overlast van elkaar ervaren. Kortom, bezielde en bezielende burgers bestaan nog altijd in groten getale.¹¹ Dat mag ook weleens worden gezegd in tijden van alles verzwelgend cynisme en pessimisme.

Tot besluit

Maatschappelijk onbehagen is een van de grootste sociale kwesties van deze tijd. Het uit zich in een disproportionele aandacht voor onveiligheid, die steunt op oplossingen van controle, repressie en uitsluiting. Populistische retoriek staat

hier bol van. Intussen raakt uit zicht dat veiligheid ook te maken heeft met geborgenheid, een term die nota bene in het Engels rechtstreeks met het woord *security* kan worden aangeduid. Veiligheid in deze diepere betekenis ontspringt uit de zekerheid van sociale verbanden en een *sense of belonging* die meer met geloof, hoop en liefde van doen heeft dan met politiek, justitie en beveiliging. Het verloren gaan van deze Bijbelse bronwoorden valt ongetwijfeld terug te voeren op de secularisering van onze samenleving, die veel verdergaat dan de leegloop van kerken. Een heel vocabulaire met dito mentaliteit raakt zoek. Maar een filosofische en politieke hertaling is daarmee niet meteen naar het rijk der onmogelijkheden verbannen. Met een beetje optimisme bieden de beschreven gevoelens van onbehagen en onmacht zelfs kansen. Voorwaarde is wel dat mensen zich serieus genomen voelen, dat politici, bestuurders en ambtenaren luisteren naar – terecht – zorgen en dat enthousiaste burgers ruimte krijgen om eigen antwoorden aan te dragen. Soms ontkiemen zaadjes zelfs op zanderige grond.

Ronald van Steden is universitair hoofddocent aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen aan de VU.

Literatuur

- 1 P. Dekker & J. den Ridder (red.) (2011), *Stemming onbestemd*, Den Haag: SCP
- 2 A. van den Broek e.a. (red.) (2016), *De toekomst tegemoet: leren, werken, zorgen, samenleven en consumeren in het Nederland van later*, Den Haag: SCP
- 3 W. Tiemeijer (2017), *Wat is er mis met maatschappelijke scheidslijnen?*, Den Haag: WRR
- 4 G. Vanderveen (2001), 'Nederland vroeger veiliger? De veranderde beleving van onveiligheid', in: *Justitiële Verkenningen*, 27 (1) 34-48
- 5 E. Steenvoorden (2016), *Societal pessimism: a study of its conceptualization, causes, correlates and consequences*, Amsterdam/Den Haag: UvA/SCP
- 6 R. Spithoven, G. de Graaf en H. Boutellier (2012), 'Geen angst maar onbehagen. Resultaten van een Q-studie naar subjectieve sociale onveiligheid', in: *Tijdschrift voor Veiligheid*, 11 (3), 38-56
- 7 Zie voor eenzelfde analyse M. Oudenampsen (2017), 'Naar rechts, naar rechts, verder naar rechts: hoe de VVD conservatief werd', in: *De Groene Amsterdammer* (4 januari): www.groene.nl/artikel/naar-rechts-naar-rechts-verder-naar-rechts.
- 8 E. Borgman (2009), *Overlopen naar de barbaren: het publieke belang van religie en christendom*, Kampen: Uitgeverij Klement
- 9 B. Goudzwaard (2009), *Wegen van hoop in tijden van crisis*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn
- 10 G. Buijs (2012), *Publieke liefde*, Oratie aan de Vrije Universiteit Amsterdam
- 11 R. van Steden (2016), 'De zekerheid van sociale verbanden: naar een maatschappelijk middenveld 2.0', in: G. Buijs & J. Hoogland (red.), *Ontzuilde bezieling: transformatie van burgers en van maatschappelijke organisaties*, Den Haag: Boom bestuurskunde, 97-108